

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

2. füzet.

Lenauról.

1. Nietzsche Frigyes közetlenül megőrülése előtt e szavakkal hanyatlott jóságos édesanyja karjaiba: „*Mutter, ich bin dumm!*“ S mikor Lenautól első őrzöngési rohamai után azt kérdezték: hogy van Niemsch? A beteg költő azt felelte: „*Der arme Niemsch ist sehr krank.*“ Két rövid nyilatkozatban két megrázó tragédia. De a két nagy ember egymásnak tökéletes ellentéte.

Nietzsche felett egész évek multak el, midőn a nap huszonegy órájának több, mint a felét fokozott migrainban szenvedte át. Mindezen évek alatt kóbor ember volt, a ki kényszerűségből télen-nyáron folyton váltogatta tartózkodása helyét és egyre kísérletezett, vajjon mely éghajlat alatt tartja ki physikuma legjobban és legtovább. Folyton-folyvást kénytelen volt a betegségen, fájdalomon és szenvedésen szellemi erejével győzelmeskedni, és jórészt ebből fakad belső szabadsága, az a föltétlen függetlenség, az a vakmerő hajlandóság, hogy mindennel szembe szálljon, a mi nézete szerint-útjában van. Benne az erkölcsi erély, az akarat szenvedélylyé lett; ő úr akar lenni mindenek felett, s miként diadalmaskodott szörnyű testi baján, akként akarta legyőzni az eddigi közkeletű erkölcsi és aesthetikai eszméket és evvel egész szellemi világunkat átalakítani, „*alle Werte umwerten*“, minden értéket átszámítani. Az örültség a nagyzás hóbortja alakjában tört ki rajta: de ennek fuvalmát már jóval előbb éreztük, már akkor, mikor azt mondotta magáról: „*Elfogott a nagy vágyakodás egy új isten után; ezt az új istent megtaláltam Nietzsche Frigyesben...*“ Az irodalmi anarchia legmodernebb képviselője, a ki a romba döntött világon érvényesíteni akarja a maga diadalmas akaratát.

Lenau, a magyar-német költő egészen más jelenség. Lenau-nál gyakran látjuk, hogy akarattalan ember, nem tud akarni, nincs benne erő az állandó elhatározásra, mindegyre a pillanatnyi behatás rabja; gyermek, kit érzelmei hajtanak; melancholikus, töprengő, kinek kedélye egyre borong, de a sötétlő felhőket elméje erejével nem tudja elűzni. Soha a halálról és a mulandóságról annyit nem kesergett költő, mint Lenau; soha a világot borúsabbnak nem látta senki, mint ő; de erélyesebb hangra ritkán fakad és Byron és Vajda János pathosára képtelen, legfőlebb sóhajtozik ilyen pathos után. Czéltévesztett, dőre életet él; terhe volt önmagának, és barátjainak életén fekete fonalat húzott végig. A gyász kísérete nélkül sohasem jelent meg neki az istenség, vallja magáról; és ha éjjel felébredt, a mi gyakran történt, lelke rögtön a maga fájdalma után kapott, mint az anya gyermeke után. Amphimelasnak nevezi magát görög szóval, a mi annyit tesz, mint körös-körül fekete, gyászos. Gyötrődve kiált fel betegsége kezdetén: „Én nem maradok fenn. Életem esztelenség. Mit tettem? Csak néhány szép költeményt írtam...” Csupa passivitás, erőtelen epekedés, önmagát sem értő sóvárgás, csüggeteg lemondás, oktalan halálvágy. A világot, az életet egy haszontalan romhalmaznak nézi, a mely felett ő tétlenül siránkozva énekli egyhangú halotti énekeit. Lenau a természetlen világfájdalomnak leglágyabb lelkű képviselője.

Kettőben mégis hasonlatos volt a két nagy szellem: szerencsétlen beteg volt mindakettő, és egyik úgy, mint a másik, szerette a magyart. Nietzsche művészi lelke vonzódott a magyar népdalhoz és Petőfihez, Lenau pedig magyar földön született és magyarsága német nyelvű költészetében erős nyomokat hagyott.

2. Lenau Magyarország fia és a magyar és a német irodalomnak egyik legerősebb összekötő kapcsa. Nem áll egymagában. Az a földdarab, a melyen született, nem egy kiváló szellemet szolgáltatott a magyar hazának, a magyar és német irodalomnak. Délmagyarországnak is szokás nevezni. Éjszaki határvonalai Baja, Szeged, Arad. E vidékek német és nem német-ajkú lakossága magyar és német nyelven sokat termelt, a mi felülemelkedik az alantas népéleten és a mindennapi szük-

ségleten. Nem egyöntetű német nép lakja e vidékeket. Németország különböző tájékairól került hozzánk. Néha egy-egy faluból a nagy német birodalom egész térképe kerül ki a lakók eredetét illetően. Az egyes falvak szójárásai mind-mind eltérők, s ugyanolyan keveredéseket mutatnak föl a népszokások, a viselkedés, a népköltészet; s mindezekben felül észlelhető a magyar, szerb és román befolyás is. Politikai érzületére nézve a délvidéki németiség úgyszólván kivétel nélkül testestül-lelkestül magyar. Kebelében születtek *Beck Károly*, a híres német költő; *Cherrier Miklós* a jeles egyházi jogász; *Füssy Tamás*, a kitűnő egyházi író; *Groller Balduin* és *Herczeg Ferencz*, a neves elbeszélők; *Klapka György*, szabadságharcunk egyik díszje; *Müller von Guttenbrunn*, jeles színműíró és a bécsi Karlszínház volt igazgatója; *Ortvai Tivadar*, *Schwicker János Henrik*, *Schlauch Lőrincz bíboros*; a *Huber-Hubay* család, a magyar zeneirodalom díszje. Többé-kevésbé jelentékeny nevek, de van köztük elsőrangú is. Valamennyi felett ragyog azonban a *Lenau Miklós* neve, álló csillag gyanánt. Rája különösen büszkék és sokat mondják verseit, parasztok is, az ekeszarva mellett. Mercyfalva parasztköltője, *Gabriel József*, kinek költeményeit a külföldön is kiválóan méltatták — bámulatos emlékezettel szavalja mezei munka közben Lenau bús verseit, a melyekhez értelmes megjegyzéseket fűz.

3. Pedig Lenau Miklós csak épen hogy a *Hád*-on (auf der Had vagy Heed), a mezőségen (így nevezik Torontál és Temes éjszaki részét) született, Csatádon, a hova szülei kevéssel előbb költöztek volt, s alig néhány hónapig élt ott csecsemő korában; azután elkerült e vidékről, hogy soha többé ne lássa egész életében. Nem tünteti fel népének tipikus vonásait, a mint azokat manap szemléljük; hisz nem is lehetett szó ott népről, hol a német ajkú lakosság csak „*deutsche Leute*“, német embe reknek nevezte magát. Ám symbolikus képviselőjévé azért válhatott Lenau a délvidéki németiségnek, mert német nyelvű kiváló szellem, s mert szülőföldje és a magyarság iránt való rokonszenvét mindvégig megőrizte, s még betegségében is Csatád falu nevében végzetszerű előjelét látta későbbi lelki háborúságainak.

Lenau 1802 aug. 13. született. Tulajdonképeni neve *Nikolaus Franz Niembsch, Edler von Strehlenau*, de ezt a nevet az irodalomban csak egyszer-kétszer használta. Lehet, hogy szláv vér is volt benne; de a Niembsch név (nyemcz) csak szlávtság közé került németre utal.

Öröklötten terhelt (erblich belastet) azt mondják Lénauról. Atyja iszákos és örült játékos, anyja végtelen lány teremtés, ki teljesen elrontja egyetlen fiát. A míg szíve alatt hordta, sok csapás érte a szegény nőt, a melyek a fejlődő gyermekre nem lehettek befolyás nélkül.

Csatádról Német-Bogsánba, onnan Budára költözik a család. Az apa könnyelműsége szörnyű szerencsétlenségbe dönti, s mikor 1807-ben meghal, nyomorban hagyja hátra családját. Azontúl is felette változatos a fejlődő gyermek sorsa, a kit anyja istenít. Korán nyilatkozik éber szelleme, zenei hajlama, jámborsága. 1812—1815 a pesti piárista gymnasiumban tanul, majd 1817-ben mint magántanuló Sátoralja-Újhelyen. Nagy hatással van rá Tokaj gyönyörű vidéke, s még utolsó éveiben is visszaviszi képzelete boldog ifjúságának tájékára. Itt kellett megfigyelnie a magyar népeletet is, a melynek rajzában egyetlen német író sem vetekszik vele. Hogy mennyire sajátíthatta el a magyar nyelvet, csak következtethetjük. Mindvégig értett magyarul, de hibátlanul beszélni soha sem tudott, s a mit tudott, azt későbbi éveiben majdnem teljesen elfeledte.

Tokajban alig egy évig tartózkodott Lenau. Pesten lakása, e város német jellegénél fogva magyarságát nem mozdíthatta elő. Azután Bécsbe került nagyszülőihez s innentől fogva lassankint osztrákká lett. Ausztriát fogadja hazájává, a nélkül, hogy politikai érzéke jellemzően kialakúlna. Egész életében két haza között ingadozott: Magyarországhoz fűzték gyermek- és ifjúkora emlékei és a magyar nép iránt érzett tisztelet és rajongó szeretet; Ausztriához esatolták férfiasodó és férfi kora törekvései, örömei és bánatai és számos német író-barátján kívül maga a nyelv is, a melyet bölcsőjénél először hallott.

Soha sem tudta tanulmányait befejezni. Fölváltva és ismételten tanult német és magyar jogot, bölcséletet, gazdaságtant Magyar-Óvárrott, orvostant, azután ismét bölcséletet, német jogot,

orvostant. Tanulmányait félbeszakította amerikai útja 1832-ben; visszatértekor újra próbálta folytatni, de csakhamar végkép abbahagyta a tanulást és teljesen az irodalomnak élt. Tanulásának nyoma meglátszik költészetén, így különösen Faustján. Ámde képtelen volt az állhatatosságra és a mértéktartásra. Gyermekkori vallásos érzése későbbben a legkorlátatlanabb és képzelgés által táplált skepsisnek engedett helyet. Azt követelte a tudománytól, különösen az élettantól, a mit egy újabb orosz orvos feltűnést keltő könyve: a tiszta és teljes igazságot. Különös előszeretettel tanulta volt az anatómiát, a melynek egész éjjeleket szentelt. De mindig másként tanult, mint társai; a tudományt őt fölizgatta, míg barátjai megnyugvással esküdtek tanáraik szavára. Az élettanban nagyon bántotta a sok hypothesis. Egyszer dühösen ugrott föl, eldobta könyvét és azt kiáltotta: „Micsoda tudomány ez, a hol az ember mindig csak azt hallja: ez még nem világos, erre nézve megoszlanak a vélemények. Hát tudás ez? Én világosságot és tudást akarok“.

A tudományszomj mellett korán jelentkezett Lenaunál a szépirodalom iránt való hajlandóság is. Régebbi német költőkön kívül kortársai Seidl, Anastasius Grün, Dräxler-Manfred, Braun von Braunthal, Bauernfeld, Münch-Bellinghausen (Halm), későbbben Grillparzer is táplálták költői szelleme kifejlődését. Sok verset ír 1821 óta, de csak 1828-ban lépett föl először nyilvánosan. Örökös skepsise és egy szerencsétlen szerelem adják ajkára első dalait. Hosszú éveken át hordta egy hozzá méltatlan nő igáját, a kiben először az igaz, szép és jó megtestesülését látja a szeretetre legméltóbb alakban, és a ki végre egy görög kereskedő kedvéért elhagyja. Ez a fájdalmas csalódás természetesen csak fokozhatta Lenau beteges világfájdalmát és az emberektől való elfordulását.

1829-ben halt meg édesanyja, a kit végtelenül szeretett. Tőle örökölte önfejlőségét, szeszélyességét, önzését, bizalmatlanságát és a képtelenségig menő skepsisét, de egyúttal élénk szellemét és költői tehetségét. Költészetében e jó anyával is találkozunk.

Alpesi útjai fejlesztették a magyar róna mellett Lenau természetköltészetét. Nincsen a német költők között egyetlen

egy sem, a ki annyi, oly szép és oly változatos természeti kép felett rendelkeznék, mint Lenau.

Döntő befolyású volt Lenaura egy nagyszülői örökség, a mely lehetővé tette, hogy a sváb költőkkel megismerkedjék és fölszaporodó költeményeinek kiadót keressen. Nemes barátság fejlődik ki közte és e derék emberek között. Közben újra közelít szívéhez a szerelem egy bájos és tiszta leány képében. Kétség és remény gyötrik a sebzett lelkű költőt; hangosan dobogó szívvel és könnytől harmatos szemmel ébred föl éjjel, mert nem tud hinni abban, hogy számára boldogság virúlna a földön. A sírban szeretne nyugodni; legbensőbb lénye gyász, és szerelme fájdalmas lemondás. Azt hiszi, hogy kétszer nem lehet egy álmodni (a szerelem álmát) álmodni, és nincs bátorsága „azt az égi rózsát éjsötét szívére tűzni.“ A sok lelki izgalmak eredménye néhány gyönyörű dal, közöttük a „Sásdalok“ — és kesergő lemondás. A költőt csak amerikai útja gyógyította ki teljesen e gyötrelmes szerelemből, a mely megnyugvást hozhatott volna számára.

Amerikába menekült 1832-ben. Örökségét akarta értékesíteni s azt hitte, hogy költészete számára új birodalmat hódít; abban is reménykedett, hogy belső gyötrelmeitől megszabadul. „Keresztre feszítem enmagamat, csak jó költeményt irhassak“, vallja egyszer dőrn. Máskor meg így ír: „Költészetem csak a természetben él, és Amerikában szebb és hatalmasabb a természet. A legpompásabb képek mesésen gazdag tárháza várakozik ott reám . . . Ott még szűzies érintetlenségében láthatom a természetet, az őserdőt . . .“ Ismét máskor: „Testvér, egész fészek fiatal kisértetet hordok magamban; ha ez a fészek egyszer kirajzik és körülöttem szálldogál, mint tavasszal a fölébredt denevérek az odvas tölgyfa körül . . .“

Ilyen hangulatok, érzések, hiedelmek lakoztak Lenau lelkében, a mikor Európát elhagyta. Hiába marasztalták, nem engedett senki szavának. A tenger nagy hatással volt ugyan rá, és költeményei közül nem egy énekli meg csodaszépen a világot körülölelő vizet. De mikor szívében utálattal és honvágygyal visszatért, akkor fájdalmasan énekelte újra:

. . . Den Lenz und seine Nachtigallen
Versäumt' ich auf der wüsten See . . .
. . . Mein Herz dem Tod entgegenräumt.

Az új világrésznek nincsen fülemiléje. Nem látni ott bátor kutyát, tüzes mént, szenvedélyes embert. A természet rettentő bágyadt. Valódi dalos madár sincs ott. A természet soha sem tud ott úgy örülni vagy búsulni, hogy dalra fakadjon; nincs kedélye, sem képzelme. A mit itt hazának neveznek, az vagyonszavat. Ezeket panasolja a költő. Vagyonának jórésze elveszett, tervei nem sikerültek, skorbutot és közhélyt hozott haza tengeri útjából. 1833 júniusában tért vissza és nagy meglepetésére azt találta, hogy mindenütt nagy költő gyanánt ünneplik. Ekkor írta e sorokat: „A költői hírnévről való legmerészebb álmaimat is meghaladva találtam; de azt is látom, hogy az emberi boldogság után való legszerényebb vágyaim elérhetetlenek.“

Hogy a lelkében lakozó kísértetektől szabadúljon, írja Faustot. Belevitte sebzett és nyugvást nem találó lelke összes fájdalmas tépelődését. E költeményből látjuk, mily mélyen merült el az Isten, a világegyetem és az örökkévalóság problémáiba. Közbe drámai tervekkel foglalkozott, a melyekről csakhamar lemond, azt hiszi, hogy ötven esztendő múlva nem lesz már színház, mert az csak ifjú lelkű, nagy phantasiájú népek számára való; a németek sokkal többet gondolkoznak, semhogy a cselekvésben örömeiket lelhetnék; különben hamarabb tud elképzelni *magyar*, mint német színpadot. A magyarságnál történelmi múltjában úgy, mint jelenében még találni önálló (selbstbeinig) alakokat, ősficzkókat, a kik vadak és jók és nem rettegnek egy kis vérontástól.

1833-ban ismerkedik meg *Löwenthal Zsófiával*, a ki végzete lesz. E férjes nőhöz ellenállhatatlan szerelem fűzi, a melyről végképen lemondani soha sem tud. Hozzá írta a „Liebesklänge“-t, köztök a csodaszép „*An die Entfernte*“ cz. költeményt és sok mást. Múzsájának vallja, magas erkölcsi méltóságáról beszél, és költeményben mondja el neki, hogy soha senki sem értette meg annyira, mint ő. Nincs okunk e szavakban kételkedni; ámbár újabban súlyos hangok emelkedtek, melyek e viszony bűnösségét hirdették. Annyi mindenesetre való, hogy Zsófia volt a költő romlásának egyik főoka. Önző szerelme egészen magának követelte a nagynevű költőt, s a szenvedélyes

nő mindig visszahajtotta igájába a menekülni akaró Lenaut. Még eljegyzésekor is gyötri szemrehányásaival és ellenzi házasságát, a mi Lenaut végképen elkesei. Mind a két természetben van valami beteges vonás, a mely életüket megrontja. Reménytelen szerelmét költő soha sem fejezte ki szebben, mint Lenau „Ach wärest du mein“, „Der schwere Abend“, „Einsamkeit“ című verseiben és még egynéhányban.

1836-ban írja *Savonarolát*, az egyházi forradalmárnak, az igazság rettenthetetlen bajnokának eposát. 1838-ban fog hozzá az *Albigenzisekhez*. Majd Ungar Karolinával van futólagos viszonyban, hogy mihamar kiábránduljon. 1840-től fogva hypochondrikus rohamai, saját vallomása szerint, néha rettentő fokot érnek el. Folytonos ideges izgatottságát lelki gyötrelmeken kívül mértéktelen dohányzása, nagyon erős kávé és bor élvezete is növelték. 1844-ben azt vallja magáról: „Gyorsított sebességgel rohanok botolva és bukácsolva a mélybe“. Ugyanez év júliusában kezdődik Behrends Mária iránt való szerelme. Családot akar alapítani ezen már érettebb korú leánynyal. Az eljegyzés létrejö ugyan, de Lenaut vagyoni gondok gyötrik és Zsófiája önző szerelme kétségbeesésbe kergeti. Szept. 29. éri az első szélütés. Ezután gyorsan fejlődik irtózatossága. Winnenenthal, majd Döbling otthona a szegény költőnek 1850 aug. 22-én bekövetkezett haláláig. Hat évig élt még szelleme elbomlása után, legnagyobbbrészt tisztán vegetatív életet.

4. Lenau lyrája halhatatlan, de hajdani közkedveltségéből nagyon sokat veszített. Nem lehet ezélm költészetét tüzetesen jellemezni. Manap az anthologiákban néhány költeménnyel szerepel, és azonkívül nem tud róla a nagy közönség semmit sem.

Bennünket költészetének magyar oldala érdekel. Születésének százéves fordulójakor a cikkek ezrei tárgyalták életét és költészetét magyar és német földön. Emléket is szándékoznak szentelni neki szülőföldjén. A német folyóiratok gúnynyal emlegették, milyen nagy magyarrá lett egyszerre a jó Niembsch, a kit, mikor nevére nem volt politikai szükség, nem vettek semmibe a magyarok. Okunk van e felfogás ellen tiltakozni. Lenau költészetében a magyarság értékes vonás és a német

költészet gazdagodását jelenti; a magyarság iránt való rokonszenve pedig dúlt lelkének egyik legérdekesebb vonása.

A német költők sokat foglalkoztak magyar vonatkozású tárgyakkal. Így Beck Károly a magyar csikóssal (Jankó, der Rosshirt), a pusztával, a cigánynyal; Bernhard Gusztáv Mária Teréziával; Bowitsch a sajmelléki klastrom elestével, Castelli Szapáry Péterrel. Tréfás történetet mond el a székelyekről Chamisso (Der Székler Landtag) és Komáromról Foglár. Frankl Szent Istvánról és Salamonról írt jeles balladákat, Grillparzer Bánkban drámában dicsőíti meg a magyart. Senki szebben nem emlékezett meg a magyar szabadságharezről, mint Heine. Jellasich bán horvát nemzeti szellemben írta a maga német nyelvű verseit, így a Zrinyi és Mátyás királyról szólót. Zrinyit Körner tette népszerűvé egy nagy tragédiában. Levitschnigg, Pichler Karolin, Prechtler, Rollet, Saphir (ki magyar születésű), Schröter, Schweller, August Silberstein, Julius von der Traun, Treumund, Vogl, Weilen és Zedlitz — mind-mind lelkes rokonszenvvel írnak a magyar földről és népéről szebbnél-szebb költeményeket. Egyik sem érte utól Lenaut. Maga az erős venájú Heibel, a legnagyobb német költők egyike is mögötte marad e téren.

Lenau magyar tárgyú költeményeiből megemlítenők: Nach Süden, Himmelstrauer, Die Heidelschenke, Die Werbung, Der Räuber im Bakony, Die drei Zigeuner, Die Bauern am Tissastrande, Mischka an der Theiss, Mischka an der Marosch, der Kürass. A legszebbek ezek közül a Drei Zigeuner és die Werbung. Faustjának „Der Tanz“ cz. epizódja szintén magyar vonatkozású. Kőszegen parasztok közé keveredik, a kik cigányok mellett mulatnak. A cigány nóta lelkesedésre ragadja a költőt, a ki a primástól elkérve a hegedűt, a Rákóczit húzza, a min a pórok annyira fellelkesülnek, hogy éljen-rivalgás közt vállukra emelik a költőt, a kitől az egyik kérdi, vajjon nem cigány fiú-e?

Mindezek fejtegetése messze vezetne. Arra sines e folyóiratban tér, hogy a délvidéki német irodalomban részletesen elmerüljek. Csak azt akarom még megemlíteni, hogy Petőfi nagyra becsülte Lenaut, a kinek hatása egy-két költeményén meglátszik.